

BENKŐ Loránd

Több központú-e a magyar nyelv?

1.

A tárgykör nyelvpolitikai fontosságára való tekintettel megkülönböztetett figyelemmel olvastam a *Magyar Tudomány* 95/10. számában Lanstyák Istvánnak *A magyar nyelv központjai* című tanulmányát. Benne a szerző egyfelől áttekinti azokat a színtereket, amelyeken a magyar nyelvhasználat nyelvünknek több állam közötti széttagoltsága közepette folyik, példákat is felsorakoztatva azokra az – enyhén szólva is nem túlságosan kedvező – jelenségekre, melyek e viszonylatban a szomszéd államokban észlelhetők; másfelől mintegy elmélettel áll elő a magyar nyelvi sztenderd státusára és perspektíváira a különféle „központokban”.

Ami a magyar nyelvhasználat körül a környező államokban anomáliaként tapasztalható, abban a szerzővel lényegi vitánk nemigen lehet. Bár a problémakörnek van részletesebb, rendszeresebb összefoglalása (Kiss 1994), Lanstyáknak ide vonatkozóan felhozott anyaga is tényszerű, objektív, és az e téren annyira szükséges ismeretterjesztés tekintetében föltétlenül hasznos, tájékoztató értékű. Amiért azonban láthatóan mindezeket leírja, amire tehát tanulmányának mondani-valója tulajdonképpen irányul: a magyar nyelvi sztenderd úgynevezett „többközpontúságának”, illetőleg külön állami változatokra tagolásának a hangsúlyozása, azzal lefektetett formájában, ideológiájában nem lehet egyetérteni. Ennek kinyilvánítása adta kezembe most a tollat.

Szükséges megjegyezni, hogy a szerzőnek a magyar nyelv központjainak körébe vágó téziseit nem könnyű cikkéből kihüvelyezni, mivel –

expressis verbis állítások mellett – nyilván szándéktalanul, de nem-egyszer burkoltan fogalmaz, és éppen vitatható nézetei hol itt, hol ott bukkannak föl gondolatmenetében, nem is mindig egymást teljesen fedő tartalommal. Éppen ezért felfogásának részleteit – bár ez elkerülhetetlen – bajos részekre bontani. Ha sommásan akarnék fogalmazni, azt mondhatnám: *egésziükben* vitathatók, mert az az álláspont, ami a teljes nézetrendszerből kisugárzik, hogy bennem erős kétségeket. Mégis úgy próbálok a továbbiakban haladni, hogy igyekszem különböztetni egyes téziseit, s hozzájuk tenni a magam véleményét.

2.

Lanstyák István kiindulásként azokra a nyelvekre hivatkozik, amelyek különböző állami keretekben élve különböző úgynevezett nyelvi központokban funkcionálnak, és sztenderdjükben külön állami változatokat alkotnak. Ilyen nyelv szerinte többek között az angol, a német, a spanyol, a portugál stb. Föl is teszi mindjárt a kérdést: nem ilyen nyelv-e a magyar? És lényegében igennel válaszol. Hozzáfűzi még, hogy a nyelvek többközpontúságában megkülönböztetendők a teljes (történetileg elsődleges) és a részleges (történetileg másodlagos) központok, s az előbbieket rendszerint megtartják dominanciájukat. A szerinte is domináns Magyarország után – az ő elnevezéseit követve – Erdély, Szlovákia, a Vajdaság és Kárpátalja „a magyar nyelv legfontosabb központjai”, a többi (Muravidék, Horvátország, Órvidék) „önálló központ jellege nem egyértelmű”. Véggkövetkeztetése: „a magyar nyelv több központú nyelv”.

Mint látható, Lanstyák nem rejti véka alá – és ez önmagában dicséretes is –, hogy felfogását külföldi, főleg angolszász szakirodalmi nézetek termékenyítik meg. Álláspontjának egésze és ehhez kapcsolt érvrendszere jól láthatóan egy az egyben a Michael Clyne-től szerkesztett *Pluricentric Language*-re támaszkodik, melyből külön is kiemeli Clyne „German as a pluricentric language” című tanulmányát. Nem kerülhetem meg, hogy e ponton – minden általánosítás nélkül – ne utaljak tudományunknak és abban nyelvtudományunknak is egy mind szélesebb körben tapasztalható tünetére. Arra tudniillik, hogy feltűnően szaporodnak nálunk az olyan adaptációk, melyek a magyar szakirodalmi előzmények mellőzésével vagy nem ismeretében, s ami még nagyobb baj, a magyar történeti-társadalmi viszonyok tekintetbevétele nélkül plántálnak át hazai

viszonyokra, adottságokra, fejlődésre ráhúzott elméleteket.* Ez kimonodottan a ló másik oldala. Mert az egyik oldalon – s ezt sem szabad elhallgatni – kétségkívül az áll, hogy a magyar glóbuson kívül nincs semmi érdekes és számbavennivaló. A másikon meg az, ami most Lanstyák nézeteiben visszaköszön.

Mert hogyan lehetne kiindulási alap – mondjuk – az angliai angol és az amerikai angol; a németországi német, az ausztriai német és a svájci német; vagy a portugáliai portugál és a braziliai portugál egymás közötti viszonya a magyarországi magyar, valamint a szlovákiai, romániai, ukrainai és szerbiai magyar nyelv egymás közti helyzetének megítélésében? Hogy a belső, nyelvrendszerbeli különbségeket számításán kívül hagyva csak néhány alapvető másságra utaljak: az előbbieket sok évszázados külön történeti múlttal rendelkeznek; beszélőik régóta saját államukban, nem pedig kisebbségben élnek, nyelvük saját államuk hivatalos nyelve; nyelvterületük többnyire – a német kivételével – földrajzilag nem kapcsolódik egymásba, hanem távol esik; irodalmuk régóta sajátos és önálló, mint ahogy ilyenek a nyelvben is rögződő kulturális hagyományaik általában is; beszélőik nemzeti tudata is más, nem érzik magukat elszakítottan, egy másik nyelv szorításában stb.

Amerikai vagy nyugat-európai viszonyokon alapuló szemlélettel kelet-európai nyelvi s ezek mögött levő történeti, társadalmi, politikai, műveltségi, tudati viszonyokat megközelíteni aligha lehet. De még Kelet-Európában is kevés nép hordozza nyelvi sorsát a magyareéhoz hasonló viszonyok között akár csak abban a tekintetben, hogy önálló állama mellett óriási létszámú, milliós tömegei – és nem csupán kisebb néprészei, szórványai – szorulnak területileg is közvetlenül ezen az államiságon kívülre. Némileg ilyen az albán, ahol e nyelvet majdnem annyian beszélnek a szerbiai Koszovóban, mint az anyaországban. A Szovjetunió felbomlásával az oroszoknak is hatalmas tömegei kerültek nagy hirtelen idegen államok keretei közé. Ám még alkalmasint ezek sem húzhatók a megítélés azonos kaptafájára, és nagyon messze járnak a nyugati világ nyelvveinek állami változataihoz, nyelvi többközpontúságához illeszthető nyelvi helyzetektől.

A nyugati nyelvi nézőpontnak az adott, konkrét nyelvi viszonyok

* *A szerkesztők megjegyzése:* Mivel e kötetben a cikkek eredeti hivatkozásait az olvasó egységes bibliográfiába foglalva találja, szükségesnek látjuk – csupán a példa kedvéért – megemlíteni, hogy Lanstyák István itt vitatott cikkének 22 hivatkozásából 5 a külföldi, a *Kétnyelvűség és nemzeti nyelv* című írás esetében 60 hivatkozásból 16 (mely utóbbiakból 3 magyarul is hozzáférhető) stb.

különbségein túlmenően is van még egy olyan történetileg kialakult sajátága, amely a megítélés mikéntjére rányomja bélyegét. Arról a még a francia enciklopédistákra visszamenő felfogásról van szó, amely állam–nemzet–nyelv viszonylatában az államot tekinti meghatározó tényezőnek, politikai, jogi stb. értelemben is alárendelve a nemzeti és nyelvi egybetartozás problematikáját az államhatalom, az államhatárok adottságainak. Mint ismeretes, az úgynevezett nemzetállamnak az eszmei gyökereiből táplálkozik és kap egyszersmind alátámasztást a trianoni utódállamoknak a magyar nyelvterület letördelt részlegeit érintő nyelvpolitikája és nyelvi gyakorlata. Aligha szükséges, hogy az államhatároknak e kétes nyelvfeldaraboló szerepéhez a magyar nyelv külön-külön állami központjainak elméletével mi még külön – és a nyelvek közti összevetés kritikáját ki sem álló – muníciót szolgáltatassunk.

3.

Lanstyák a *nyelvi sztenderdet* teszi meg a nyelv többközpontúságáról és ehhez kapcsolódó állami változatairól szóló felfogásának sarkkövévé. „A magyar nyelv egyes központjainak meghatározása egyet jelent a magyar standard állami változatainak számbavételével, mivel a standard állami változata és a nyelv központja egymást feltételező fogalmak” – mondja. Ugyanakkor azt is leszögezi, hogy egy nyelvnek sajátos állami változata és nyelvi központja független a nyelvrendszerbeli tényezőktől, tehát attól, hogy az egyes nyelvi részlegek (központok) milyen viszonyban, rendszerbelileg közel vagy távol vannak egymástól. Szerinte ugyanis a nyelvi sztenderd többközpontúságát és külön-külön állami változatokban létezését egyedül külső nyelvi helyzetek határozzák meg: elsősorban a sztenderd szerepe az államigazgatásban, az iskolázásban, a tudományos kutatásban; másodsorban a tömegtájékoztatóban, a könyvkiadásban, a kulturális egyesületekben, az egyházi szertartásokban és a hitoktatásban. Az első csoportnak a szomszéd államok közötti egyezéseit és különbözőségeit részletezi is, az utóbbiakat jobbra csak említi.

Azt önmagában természetesen csak helyeselni lehet, hogy a szerző a nyelvi sztenderd ügyét kiemelten kezeli, hiszen ha az anyanyelv helyzetét bármilyen viszonylatban fürkésszük, erre a fő változatra mindenképpen megkülönböztetett figyelmet kell fordítanunk. Az sem vitatható egy percig sem, hogy a nyelv nemcsak belső szerkezetében, nemcsak elvont közlési rendszerként szemlélendő, hanem használatának

körülményeit, használóihoz fűződő külső, társadalmi kötöttségeit is elsőrendűen fontos vizsgálunk. A szerző e viszonylatokban véleményem szerint ott téveszt utat, illetőleg ott is utat téveszt, hogy a nyelvi szemlélet koordináta-rendszerének két fő síkját mintegy összemosza, amikor a nyelvnek alapvetően a vertikális tagolódásába tartozó sztenderdet a horizontális tagolódás síkjára helyezi át, éppen abban a nyelvhasználati változatban keresve a tagolódás legfőbb ismérveit, amely történetileg elsősorban a horizontális széttagoaltság ellenében jött létre, és amelynek éppen az e típusú tagolódás a szinkroniában sem tartozik lényegi ismérvei közé.

Kár, hogy Lanstyák nem határozza meg, mit ért pontosan „a standard nemzeti változatán”. Ha ezt megtette volna, akkor valószínűleg rá kellett volna jönnie igyekezetének fából vaskarika jellegére. Mert mi is a nyelvi sztenderd? Az a nyelvhasználati forma, amely diakronikusan évszázadokon át, nemzedékek hosszú sorának többnyire tudatos alakításával jött létre, fokozatos csiszolás, normalizálás, kodifikálás eredményeképpen, vagy egy belső nyelvhasználati változatnak az összes többi fölé emelkedése, vagy sok ilyennek ötvöződése, vagy mindkét típusú folyamat együttese révén (a magyarban inkább az utóbbi módon). Szinkronikusan a minden belső használati változatot magában foglaló nemzeti nyelvnek – magyar anyanyelvünknek is – az a lényegében egységes, kodifikált nyelvszerkezettel bíró típusa, amely az azonos nyelvet beszélő társadalom közös szellemi kincse, érintkezésének „emelkedett” értékű eszköze, s ha nem is mindenkitől egyforma szinten elért, de potenciálisan mindenképpen elérendő, használandó kommunikációs eszménye az egész nyelvi közösségnek. Anyanyelvünknek ez az évszázadok óta gondosan ápoltt, tudatosan alakított, irányított használati változata tehát egyrészt egész lényegével a szerkezeti egység, szilárdság, állandóság jelképe, másrészt a magyar nyelvi ideál egyetlen társadalmilag elismert megtestesítője.

A fentiek alapján eléggé kétséges, hogy éppen a nyelvi sztenderd természeténél fogva alkalmas nyelvi forma-e arra, hogy az anyanyelv tagolódásának színtere lehessen. Vajon lehet-e azt tennünk, hogy belső kohéziós jellegét egyszerűen mellőzzük, és csupán az egyes állami fennhatóságok nyújtotta – vagy éppen megvonta – használati lehetőségeit, viszonyait tesszük szemléletünkben *kizárólagossá*? Mivel azonban Lanstyák István csak ez utóbbiak mérvadó szerepét tekinti, maradjunk mi is ennél a nézőpontnál.

Éppen a magyar nyelv használata mai államközi problematikájának

ismeretében fel kell tennünk két kérdést. Az egyik az, hogy vajon nyelvünknek csak a sztenderdje van itt és ott ilyen vagy olyan helyzetben; és nem nemzeti nyelvünk minden használati változatára nézve érvényesülnek-e lényegében ugyanúgy a lehetőségek vagy éppen korlátok? A végeredmény szempontjából valószínűleg édes mindegy, hogy anyanyelvünknek a sztenderdjét vagy pedig valamelyik nyelvjárását nem lehet használni mondjuk egy közhivatalban; hogy a magyar gyermek nyelvünknek mely használati változatán nem mer megszólalni az iskolai szünetben? Stb. Vagyis nem csupán a magyar sztenderd van valamilyen „helyzetben” a különféle nyelvhasználati színtereken, bármennyire ki-tüntetett is a szerepe a nyelvi változatok között, hanem általában az anyanyelv egésze. A másik kérdés, hogy vajon azoknak a szomszéd államoknak a nyelvpolitikája közt, ahol nagy létszámú magyarság él (tehát nem Szlovéniában, ahol a kisszámú magyar beszélőnek az államhatalom részéről „könnyű” viszonylag nagy nyelvi mozgásteret engedni), a magyar nyelvhasználat lehetőségeire nézve olyan mértékűek-e a különbségek, hogy ezek a külön központokra tagoláshoz reális alapot nyújtanának? Lanstyáknak e tekintetben közölt lehangoló szemléje maga sem ezt igazolja, ilyen „státusbeli” különbségek nyelvünknek a szlovák, román, ukrán, szerb viszonylatok közötti helyzetében bizony nemigen vannak: a nevezett államok nyelvpolitikája a magyar nyelvhasználatot illetően eléggé egyívású és azonos tendenciájú, illetve vannak „államközi” különbségek is, de mindenekelőtt abban, hogy az egyes hivatalos államnyelvekből, elsősorban a frazeológiában más-más elemek hatolnak be a magyar nyelvi használatba – a sztenderdbe és a többi változatba egyaránt. E ponton azonban ismét a belső nyelvi különbségek problematikájához érkeztünk, amit viszont a szerző nem tekint meghatározónak.

4.

A nyelvi többközpontúság dinamikáját tekintve a szerző szerint a központok továbbalakulásában elvileg három út lehetséges: 1. A másodlagos központok állami változatai az anyanemzethez visszatérve beolvadnak a sztenderd elsődleges központjába, és ezáltal „az eredmény újra egyetlen standard lesz”. Magyar viszonylatban ez a változás jelenleg szerinte a vágyak birodalmába tartozik. 2. A beszélők tudatilag elhatárolódnak az anyanemzettől, s nem csupán nyelvi, hanem inkább nemzeti különfejlődéssel a

központokból „több önálló nyelv jön létre”. Lanstyák úgy véli, hogy ránk nézve ez sem reális veszély, mert a magyar egyes sztenderd változatai közt nincsenek is lényeges nyelvi különbségek, s az elidegenedés kiváltotta szétválást egyéb tényezők (anyanyelvi iskola, tömegtájékoztató, határforgalom stb.) is akadályozhatják. 3. A „többközpontúság akár hosszú évszázadokig is fennmaradhat”, külön-külön állami változatok formájában. A szerző szerint ez esetben két út áll előttünk: valószínűbb, hogy a kis különbségek folytán „átgondolt nyelvi tervezéssel, ennek részeként pedig ésszerű kodifikációval és hatékony anyanyelvi neveléssel egy új, valóban egyetemes magyar nyelvváltozat” jöhet létre; vagy, ami kevésbé valószínű és inkább csak mondvacsinált veszély: a meglévő állami változatok normáinak eltérései rögződnek, az állami változatok stabilizálódnak.

E felfogás egészében mindenekelőtt az a furcsa, hogy Lanstyák a nyelvi központok továbbfejlődésének lehetséges útjait firtatva minduntalan rátér a nyelv belső, rendszerbeli egyezéseinek és különbségeinek az eszméjére, ezzel éppen oda jutva, amit a magyar sztenderd állami változatainak különbségtevési kritériumai közül – csak a nyelvhasználat külső körülményeit véve mérvadónak – olyan nagy határozottsággal kirekeszt. A magyar nyelvi sztenderd mindenhol viszonylag egységes voltát, csak nagyon csekély lokális különbségeit persze nem lehet nem észrevennie, s azt is megfelelően kell érzékelnie, hogy ez a tényező nyelvünk minden külön állami központosságának alapvető gátja. Föltehetően maga is sejti tehát gondolatmenetének ellentmondásosságát, s ezért teszi nézetéhez a sztenderd lényegét illetően hozzá, hogy átgondolt nyelvi tervezés meg ésszerű kodifikáció kell ahhoz, hogy nyelvi sztenderdünknek szerinte mai többközpontúságából újra „valóban egyetemes standard magyar nyelvváltozat” jöjjön létre. A nyelvtervezés, de különösképpen a nyelvi kodifikáció azonban csak a nyelvi rendszer belső sajátosságáiban érvényesülhet, a külső körülményeket nem alakíthatja.

Az már megint más kérdés, hogy „valóban egyetemes” magyar nyelvi sztenderdet nem kell újonnan, mesterségesen létrehozni, pláne nem a Lanstyák-féle külön magyar állami változatok valamiféle újraegyesítésével. Sztenderdünk kialakulási folyamata sohasem tört meg, e fő nyelvváltozatunk nemhogy nem esett „állami” tagoltságú részlegekre, hanem egységét, normalizáltságát, nyelvi ideálként az egész magyarság számára elfogadott voltát tekintve ma sincs semmiféle hátrányban Európának talán egyetlen más nemzeti nyelvi sztenderdjével szemben sem. Mivel Lanstyák gondolatme-

nete a nyelvi sztenderd adott viszonyok, más államok nyelvpolitikája megszabta státusának, használati körülményeinek mezejéről – mint látuk – át-átcsap a magyar sztenderd egységességének mértékadó voltára (amellyel mélységesen egyetértünk), eléggé nehezen értelmezhető az az ismételt előhozott állítása, hogy „a nyelvi eltérések jellegének... csekély volta nem teszi megkérdőjelezhetővé az egyes állami változatok önállóságát”.

5.

Lanstyák István soraiban ott bujkál annak az igénye, hogy mivel „a magyar nyelv több központú nyelv”, melynek államok szerint tagolt külön-külön változatai vannak, e változatok *külön kodifikációra* tarthatnak igényt.

A nyelvészeket általában, a magyar nyelvészeket pedig különösképpen mindig érdekelték a nyelvben társadalmi, területi, műveltségi stb. jelleggel meglevő egyezések és különbségek. A külön államokban élés folytán keletkezett nyelvi különbségek észlelése és leírása nem kevésbé fontos feladat számunkra, mint amilyen fontos bármilyen más belső nyelvi eltérés figyelése, rögzítése. Sőt azt is készséggel el lehet ismerni, hogy nyelvpolitikai szempontból az államiság nyelvi letéteményei akár aktuálisabbak, érdekesebbek, sőt sajnos „izgalmasabbak” is lehetnek, mint – mondjuk – a nyelvjárási, csoport- vagy rétegenyelvi, argóbeli stb. különbségek, noha elvileg aligha van közöttük bármilyen hierarchia. A nyelvi kodifikáció azonban – gondolom, Lanstyák szerint is – *más*, mint a tudományos észlelés: kötelező vagy legalábbis ajánlott normákba, szabályokba foglalása, idealizált mintákká emelése a nyelvi jelenségek egészének vagy egyes kategóriáinak: tudatos nyelvi tervezés, irányítás, befolyásolás. Éppen ezen az úton állt elő nemzedékek hosszú sorának tudatos tevékenysége, célzott buzgalma révén nemzeti nyelvünk sztenderdje maga is.

A Lanstyák-féle elgondolás szerint úgynevezett másodlagos nyelvi központjainkban hozzá kellene kezdeni a szerinte létező helyi magyar sztenderdek kodifikációjának műveleteihez. Ez aligha lehetne más, mint az egyes szomszédos államokban ma beszélt és írt magyar sztenderd különbségeinek felkutatása, tudatosítása és normatívába foglalása. Két kérdés merül föl ezzel kapcsolatban: mit is kodifikálnánk eltéréseként; és miért tennénk ezt?

A magyar sztenderd tagolódásának „állami” jellegét, illetőleg fogan-

tatását nagyobb mennyiségű példával legföljebb a frazeológia, azon belül is a szókészlet, annak is a perifériálisabb jellegű, politikai-közigazgatási rétegében lehet tanúsítani. A mondatszerkesztés, szintaxis, morfológia, fonológia terén egyáltalán nem vagy csak igen szórványosan, nagy ügyel-bajjal való keresgéléssel lehet számottevőbb eltéréseket kimutatni, szerencsés következményeként annak, hogy a magyar nyelvi sztenderd teljesen megszilárdult, és legalábbis eddig mindenütt – a szomszéd államokban is – a magyarul beszélők által elfogadott. Nem véletlen, hogy Lanstyák most tárgyalta, egyébként kevés példával illusztrált cikkében, de ebbéli igyekezetét számosabban példázott más közleményeiben is jobbra e periférikus szókincs különbségeire hivatkozik. A szókincs azonban – mint közismert – a gyorsan változó világ hamar keletkező és hamar elmúló elemeit tükrözi, az „állami” vonatkozású szemantikai körben ugyanúgy, mint igen sokféle más jelentéstartományban. Az e nagy mozgásból adódó, sűrűn és jelentős mértékben változó nyelvi elemeket – melyek nagy részében még az is kérdéses lehet, hogy egyáltalán a nyelvi sztenderdbe sorolhatók-e – számba venni praktikusán célszerű, tudományosan szükséges (szakszótárak, tájszótárak stb.), ám kodifikálni annak normatív, sztenderdfejlesztő értelmében, grammatikák, ortográfiák szerepéhez mérhető jelleggel nem szokásos, illetőleg nem azonos funkciójú. A nyelvi rendszer elemeinek hierarchiájában – ha különbségtevés az elemek értékrendjében egyáltalán lehetséges – aligha helyes tehát éppen a szókincsekre építeni a tagolás elveit. Ezt más nyelvvaltozatokban sem tesszük, például a nyelvjárási vizsgálatban sem, pedig a tájszavak is vannak olyan jellegzetes elemei a nyelvjárásoknak, mint az „állami” szavak a sztenderdek.

Hasonló jellegű, mert elsősorban a szókincsekre alapozott (másra nem is igen alapozhatott) „államközpontú” nyelvtagolási kísérletet juttat mindez az ember eszébe. A politikai-állami-közigazgatási élet szavainak tudatosan normatív, sztenderdizált szintre emelésére, egyúttal az eltéréseknek, a nyelvileg – sőt eszméileg – különállásnak, a nyelvi „többközpontúságnak” a hangsúlyozására a közelmúltban volt már több mint kétes, politikai szándékú példa: az NDK akkori nyelvészei buzgólkodtak, erőlködtek ilyen tevékenységgel az NSZK-ban használt (nem az osztrák vagy a svájci!) német sztenderd ellenében, nyugati – nem is szólva a német – nyelvészeti nézőpont által is elfogadhatatlanul, de még minket is csak megmosolyogtató módon. Ennek a próbálkozásnak a kudarca ugyan a politika hirtelen fordulása miatt állt elő, de egyúttal azt is jelzi, hogy mennyire könnyen változó, akár teljesen mulandó is lehet a nyelv

szókészletének ez a periferikus részlege. Mint sajátos kelet-európai jelenség, hasonló problematika merül föl a román nyelv : moldován nyelv viszonya tekintetében is.

A külön államiság következményeként és jelképeként keletkező magyar frazeológiai eltérések persze még akkor is érdekesek lehetnek helyi viszonylatokban, ha sokuk a magyar nyelvszokásoktól idegen, szolgai fordítás eredménye is. Mivel főként helyi, praktikus célokat bőven szolgálhatnak, érdemes azokat ilyen okokból is – akár külön szótárakban – számba venni, sőt egy nagy magyar szókészletti tesaurus (nagyszótár) kereteiben is helyet kérhetnek. De mindez nem jelenti azt, hogy e sajátos frazémák a magyar nyelv helyi használatát az egyetemes magyar sztenderd ellenében külön alapvető nyelvi jegyekkel, meghatározó mértékben jellemezhetnék. És nem ok arra sem, hogy ezek a sajátos „állami” nyelvi jegyek a közös magyar nyelvi sztenderd kodifikációjába is beleilleszthetők legyenek, hiszen helyi vonatkozásaikon kívül a magyar nyelvhasználók más államokban élő csoportjai számára idegenek, általában értelmezhetetlenek és használhatatlanok. Következésképpen az egyetemes magyar sztenderdnek sem részei, illetőleg egy Lanstyák szerinti „új, valóban egyetemes magyar nyelvváltozat” szintetizálásába sem valók.

És e ponton már ott is vagyunk annál a kérdésnél, milyen eszmei vagy akár gyakorlati célt szolgálna az ilyen, szükségszerűen elsősorban a lexikára irányuló, de a túlbuzgalom folytán esetleg még a nyelvtani szerkesztést, helyesírást stb. is érintő külön *kodifikáció*? Talán előbb tördeljük szét a történetileg kialakult, egységes magyar nyelvi sztenderdet, hogy aztán a romokon majd újra építkezhessünk a Lanstyák megfogalmazta remény szerint „egy új, valóban egyetemes standard magyar nyelvváltozat” létrehozása érdekében? Vagy azért tegyünk ilyet, hogy bizonyíthassuk a nyelvek többközpontúságának más nyelvi viszonyokra alkalmazott elméletét a magyar nyelv külön-külön állami központjaival? Vagy hogy akarnok nyelvészeknek is legyen tudományos pályájukon maradandót alkotó, „érdemi” feladatuk mind a nyelvi differenciáció, mind a nyelvi integráció tudatos vezérlésében?

6.

Lanstyák István jól tudja, cikkében utal is rá, hogy ezek a talán egzakt nyelvészeti jellegűeknek látszó kérdések messze túlmutatnak a nyelv körén, és mélyen belevágnak *nemzettudatunk* kérdésébe. A szerző azzal

vigasztal, hogy a másodlagos állami központoknak (esetünkben a környező államokban élő magyarságnak) a nyelvi fejlődését a társadalmi „elit” felfogása, szándéka irányíthatja, mivelhogy a nyelvi másság, az anyanemzet nyelvétől való különbözés tudatának erősödése a nyelvi eltérések ellenében is lefékezhető. Mint mondja: „Mivel azonban az ilyen önállósodás nem spontán, önkéntelen folyamat, hanem tudatos erőfeszítést (nyelvi tervezést, ezen belül kodifikációs tevékenységet) igényel, a beszélőkön – ezen belül pedig azok társadalmi, politikai, műveltségi stb. elitjén – múlik, önálló nyelvvé fejlesztik-e saját standardjukat, vagy sem.” Előbb fejlesszük ki talán a határok széttagolta magyarság külön-külön nyelvi és nemzeti tudatát, hogy aztán, ha ez túl jól sikerül, próbáljuk a folyamatot megállítani? Elég különös gondolat ez.

Történelmünk viszontagságai a magyarságbán régtől fogva kiemelten táplálták a közös nyelvnek a népi, majd nemzeti összetartozást alakító és biztosító tudatát, érzésvilágát. A külső viszonyok, életkörülmények befolyásolása mellett alkalmasint ez a tényező is hozzájárult ahhoz, hogy a magyar nyelv – beszélőinek meglehetősen nagy területen való elhelyezkedése, egymástól régtől fogva eléggé távol élő csoportjai ellenére – területi és társadalmi változataiban a hasonló nagyságrendű európai népek legtöbbjéhez viszonyítva mindig feltűnően egységes tudott maradni. Ezt a hagyományosan szoros nyelvi egybetartozást külön is igen hatékonyan biztosította a magyar nyelvi sztenderdek viszonylag korai indulása és fokozatos izmosodása, melyet szellemi legjobbjaink annyi buzgalommal, szívóssággal, oly nagy tudatossággal építettek. Anélkül, hogy ennek a jelen témánkban is szerföltt tanulságos folyamatnak a taglalásába belemennénk, csupán néhány olyan mozzanatra utalok, amikor is nagyon kritikus történelmi – és nyelvi – helyzetekben ez a magyar nyelvi egységet tudatosan kívánó, építő törekvés nem gyöngült, hanem éppen hogy felerősödött. A török hódoltságnak, az ország három részre szakadásának idején a magyar deákoknak, literátusoknak fő gondjuk volt, hogy minden magyar vidéken minél egységesebben használják nyelvünket. Amikor a 18. század második és a 19. század első felében a magyar nyelvnek a közszíntéren való használatát a latin és a német már-már a teljes kiszorulással fenyegette, politikusaink, íróink keltek fel nemcsak védelmében, hanem az írók óriásivá nőtt nyelvi mozgalommal újtották és terjesztették sztenderdünket. Amikor 1791-ben az Erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaság megkezdte tevékenységét, legfőbb törekvése a Kazinczyék mozgalmához való teljes, fenntartás nélküli igazodás volt. Trianon utáni szétszakítottságunkban, egészen máig az

országhatárainkon kívül rekedt értelmiség mindenütt tudatosan vitte tovább irodalomban, sajtóban, iskolában, egyházban az egyetemes magyar nyelvi sztenderdet, a nemzeti összetartozás jegyében elfogadva, magáénak vallva mindazt, ami e sztenderdben a kodifikálás szintjén nyelvtanokban, szótárakban, írásszabályokban rögzítődött.

A határok által szétszabdalt, külön államiságok kereteiben folyó magyar nyelvhasználat éppen e tagoltság következtében olyan helyzetbe került, hogy az eltávolodás lehetősége nem csupán elméleti síkon merül fel, hanem reális veszéllyé válhat. A magyar nyelvi egységet az időhöz, térhez, műveltséghez, csoportokhoz, személyekhez magától értetődően kapcsolódó nyelvi sokszínűség – mely mind a közösségi, mind az egyéni nyelvhasználatnak természetes velejárója – önmagában nem veszélyezteti, nálunk soha nem is veszélyeztette, hiszen eddig még megőrzött nyelvi egységünk, egybetartozásunk legfontosabb záloga éppen nyelvi sztenderdünk közössége. Nyelvünk mai helyzetében azonban annak a problematikának a hangsúlyos előtérbe állítása, hogy a külön államiságnak éppen a magyar sztenderd tagolódása szempontjából akkora jelentősége volna, hogy anyanyelvünk külön-külön állami változatokban, központokban él, hogy így szemlélendő és kodifikálandó, nemzeti összetartozásunk tudatát viszont föltétlenül gyöngítheti. S ha ehhez hozzávesszük, hogy ennek a nézetnek a tudományos igazságához nem kevés szó férhet, hogy nem a nyelv alapvetően fontos jegyeire épül, hogy nem a magyar nyelvi sztenderd történeti fejlődésének vonulatába illeszkedik, hogy nem adaptálható csak úgy a mi viszonyainkra, a hirdetésébe fektetett igyekezet kétes voltát mindez még inkább aláhúzza.

Jó volna, ha a Lanstyák István által magyar nyelvünkre adaptált elmélet, melyhez hasonló eddig még nem merült fel nálunk, továbbra sem találna termékeny talajra sem hazánk határain belül, sem azokon kívül. Sok negatív hatású összetevő folytán jó ideje úgysis gyengülni látszik a magyar nemzettudat, ne forgácsoljuk ezt éppen egyik legfőbb szellemi kincsünkben, anyanyelvünkben, és ne éppen mi, nyelvészek tegyük ezt.

Magyar Tudomány, 1996, 3. 310–318.